

פתח דבר

יהודה שנהב

גיליון זה של תיאוריה וביקורת פותח בשלושה מאמרים העוסקים בסוגיות חברתיות-פוליטיות שעל סדר היום הציבורי ומציגים ניתוח ביקורתי תוך שימוש בחומרים אמפיריים עשירים. חמש מן המסות בגיליון עוסקות בהיבטים שונים של הקולוניאליזם הישראלי העכשווי: חלקן עוסקות ישירות בכיבוש הצבאי בשטחי הגדה ועזה; אחרות יוצרות חיבור מרתק בין שאלת 1948 לשאלת 1967. עוד בגיליון שני טקסטים תיאורטיים מתורגמים, מאמר העוסק בתיאטרון קהילתי-חברתי-פמיניסטי, מסה על פוקו, תיק עבודות העוסק בצילום הכיבוש ומדור ספרים חדש.

מאמרם של יוסי דהאן ויוסי יונה מציב מראה ביקורתי אל מול הדוח המיוחצן של ועדת דוברת. המדינה מבקשת ליישם את דוח דוברת תוך כיפוף ידיהם של המורים ושימוש באלמנטים סמליים. זהו דוח חשוב לניתוח, לא רק בשל הצעותיו השנויות במחלוקת בתחום החינוך, אלא גם משום שהוא סימפטומטי למדיניות דומה המאומצת בזירות נוספות של החברה, הכלכלה, הבריאות והתרבות. המחברים מפנים את תשומת לבנו להקשר האידיאולוגי הרחב שבו מיוצר הדוח, תוך שהם מנתחים את מה שנתפס כפרדוקס: התחזקות והיחלשותה של המדינה בה בעת. מצד אחד, המדינה מקצצת בתקציבי החינוך ומפקירה חלקים מן המערכת למה שמכונה "מנגנוני השוק". מצד אחר, המדינה מחזקת את הריבונות שלה על ידי חיזוק סדר היום האתנו-לאומי, במעין גרסה חדשה של מה שכונה בעבר "כור ההיתוך". כך אנו עדים לנפלאותיה של הדיאלקטיקה המדינתית: חוזק וחולשה, הרחבה וצמצום, יומרה לסולידריות תוך הרחבת הפערים, יומרה לרב-תרבותיות תוך חיזוק של אידיאולוגיית כור ההיתוך. בסופו של דבר, כך עולה ממאמרם של דהאן ויונה, מקדם דוח דוברת את סדר היום האנטי-חברתי והניאו-ליברלי ומסיג לאחור את מדינת הרווחה, אם היתה כזו.

בקיץ האחרון הושלמה תוכנית פוליטית מוזרה למדי, שכונתה בפי מבצעה "התנתקות". זמן רב עוד יחלוף עד שיתברר מה בדיוק קרה כאן. אינני שותף לתחושה כאילו התרחש כאן מהלך היסטורי יוצא דופן. במובנים רבים אני מודאג היום הרבה יותר משהייתי קודם לכן באשר להמשך הכיבוש ולתוצאותיו. שוב נתקלנו במנגנוני הביטחון המפעילים שיטות ומנגנונים מוגזעים, היינו דין אחד ליהודים ("לא מתנתקים אחד מן השני") ודין אחר לערבים. כולנו זוכרים כיצד התנהגה המשטרה בזמן מחאות האזרחים הפלסטינים באוקטובר 2000: היא הגדירה את הפלסטינים כאויב ונערכה לפיזורם על פי נקודת מוצא מוגזעת זו. אפשר כמובן היה לשבח את כוחות הביטחון על "תכסיסנות" מוצלחת בביצוע ההתנתקות,

אולם חוששני שהיחסים בין כוחות הביטחון לבין הכוחות האזרחיים של הקולוניאליזם הישראלי הם עמוקים ומורכבים הרבה יותר. גם אמצעי התקשורת אימצו את הפרדיגמה המדומה של שבר בין המדינה לבין קבלני המשנה שלה, תושבי ההתנחלויות. המשרדים המיוחדים עטפו את המתנחלים בחיבוק דביק ויצרו מנגנון פסיכולוגי עמוק של הזדהות עם השבר ועם הקריעה של האוכלוסייה. שכחנו שבעבור מגוריהם שופעי הפריבילגיות של 8,000 המתנחלים, "גולחור" ברצועת עזה כמעט 3,000 בתים ועוד 2,000 בתים נהרסו למחצה, וזאת נוסף על יותר מ-30,000 דונמים של אדמה חקלאית שהחריבו דחפורי הצבא. כ-20,000 פלסטינים נותרו ללא בית כתוצאה מכך. שכחנו ש-8,000 המתנחלים ברצועת עזה הם רק קומץ מתוך אוכלוסיית הכיבוש בשטחים: רק בשנה האחרונה גדלה אוכלוסיית המתנחלים בגדה בכ-13,000 בני אדם נוספים. שכחנו שמאז תחילת האנתיפאדה האחרונה חוסלו בעזה כמאה בני אדם ללא משפט, ועמם עוד כמאה "חפים מפשע" חוסלו באותן "נסיבות". כ-1,700 פלסטינים נהרגו או נרצחו, שני שלישים מהם לא היו חמושים; וכ-250 יהודים נהרגו או נרצחו בידי פלסטינים. זהו מחיר ההיכרס של ההתנחלות ברצועת עזה – מחיר שאין לו מחילה.

אחד הדברים שבלט בחיזיון שנגלה לפנינו הוא התוצאה ה(בלתי) צפויה של השתתפות ישיבות ההסדר כקולקטיב בצבא, תופעה שממדיה הולכים ומתרחבים. שיעור חיילי ישיבות ההסדר בקרב מה שמכונה "היחידות המובחרות" והקצונה הבכירה של הצבא גבוה משהיה בעבר. הללו, ציבור פוליטי בעל סדר יום המאורגן "מבחוץ", מאתגרים את סדר היום שבו מחזיקה בינתיים רוב רובה של האוכלוסייה. למען הסר ספק, אינני תומך באידיאולוגיה מיליטריסטית חילונית. אולם אני מבקש להצביע על הסכנה של העמקת החיבור בין דת למדינה גם בשורות הצבא, תופעה שעלולה להוביל אותנו למחוזות מבהילים. בהקשר זה צריך לדעתי לקרוא את מאמרו של יגיל לוי, המגדיר את הלוחמה הישראלית באינתיפאדה אל-אקצא כמלחמת הפריפריה. לוי מציג מיפוי חברתי של הרוגי מלחמת לבנון לעומת מיפוי של הרוגי אינתיפאדה אל-אקצא, ומראה כי חל שינוי בהרכב החברתי והפוליטי של ההרוגים מן המרכז אל הפריפריה. פריפריה זו מורכבת ממזרחים, שהצבא משמש להם מסלול חדש של מוביליות; אולם יש בה גם מרכיב משמעותי של דתיים המצייתים להיררכיות חיצוניות ושל תושבי ההתנחלויות. קשה להכריע בשאלה ממה בדיוק נובע השינוי שעליו לוי מצביע: האם מהשינוי בסוג הלחימה ובהתפלגות האתנית של הכוחות בצבא, או מתהליכי מקרו בתוך הצבא? לוי גורס שהאליטה האשכנזית הישנה נחלשת, ושהעסקה הרפובליקנית שעליה מבוססת השליטה על הצבא משתנה אף היא.

ראול טייטלכאום עוסק בסוגיה טעונה שכמעט לא נחקרה: הפיצויים האישיים ששולמו מאז שנות החמישים לניצולי השואה בישראל. בהתבסס על מקורות מגוונים (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, משרד האוצר הגרמני וזה הישראלי, מסמכי ועידת התביעות בניו-יורק וארכיונים נוספים), טייטלכאום מנסה לשחזר את מספר ניצולי השואה שהגיעו לישראל; את היקף הפיצויים האישיים ששולמו להם ממקורות שונים; כיצד

השפיעו סכומים אלו על רמת החיים של מקבליהם; וכיצד השפיעו הסכומים ששולמו – כ-23 מיליארד דולר בחישוב מצטבר – על הריבוד האתני בישראל. הוא מוצא שכספי הפיצויים העניקו למקבליהם יתרון כלכלי משמעותי, שבזכותו הם הקדימו את המזרחים בעשור לפחות מבחינת רמת החיים. יתרון כלכלי זה בא לידי ביטוי בעיקר בדיור ובחיסכון, תחומים שבהם הפערים בין אשכנזים למזרחים (בעיקר יוצאי צפון אפריקה) משמעותיים עד עצם היום הזה. מאמרו של טייטלבוים טומן בחובו פרדוקס מסוים בפרשנות שהוא מציע לשאלה העדתית. מצד אחד, הוא ממקם את הפערים בין הקבוצות האתניות בהבדלים כלכליים-חומריים ומתעלם מן המנגנונים התרבותיים המוגזעים שבבסיסם. למשל, האם אופן פיזור האוכלוסייה ויישובם של מזרחים במקומות שאינם מניבים טובין כלכליים אינם משתנים תרבותיים עצמאיים שמקדימים את המעמד הכלכלי? מצד אחר, למרות עמדתו המעמדית החד-משמעית, בסיכום המאמר טייטלבוים מנתח טקסטים של כותבים מזרחים במטרה למצוא תימוכין לכך שהשואה ושאלת הפיצויים זוכות לביטויים – מודעים ולא מודעים – בשיח המזרחי עצמו. השאלה שנותרת פתוחה היא מה מעמדו התיאורטי של שיח זה.

בהקשר זה ניתן לקרוא את מאמרה של שולמית לב-אלג'ם, העוסק בקשר בין שיח תרבותי, מעמד חברתי ונשיות. לב-אלג'ם פורשת לפנינו אירוע תיאורטי, מעין טקס פומבי של שבירת שתיקה והעצמה הדדית של נשים פמיניסטיות מזרחיות במתנ"ס שכוונתי. לב-אלג'ם מגדירה את התיאטרון הקהילתי כמודל של טיפול, שעקרונותיו מעוגנים בתהליכים סוציולוגיים ותרבותיים רחבים, ואינם מבוססים על רדוקציה לפסיכולוגיה חברתית משככת כאבים, כפי שנהוג לעתים במצבי קונפליקט ובמשברים חברתיים. במילותיה שלה: "התיאטרון הקהילתי [הופך] לסוג של התערבות תרבותית המשלבת אמנות עם פעולה, אסתטיקה עם פרגמטיקה ומעורבות חברתית עם כוונות לשינוי ממש" – שינוי חברתי, מעמדי, מגדרי ואתני. ציר מרכזי במאמרה של לב-אלג'ם הוא הניסיון לשבור את מערכת היחסים ההיררכית בין החוקרת לנחקרותיה.

בגיליון זה שני טקסטים מתורגמים. האחד הוא ריאיון של מישל ויוורקה עם ז'אק דרידה, בתרגומה של מיכל בן-נפתלי. זהו דיאלוג מורכב ורב-פנים העוסק במושג הסליחה, ובעיקר בשאלה אם ניתן לסלוח על הבלתי ניתן לסליחה. מאמרו של אנדרו ניל, בתרגומה של איה ברור, עוסק בספרו של מישל פוקו, חייבים להגן על החברה, שראה אור ב-2003 ומבוסס על סדרת הרצאות שנשא פוקו בקולג' דה פרנס בשנות השבעים. הברמס כינה את הספר שמיטיני, משום שפוקו רואה בפוליטיקה שיח של מלחמה בין גזעים, שבו ההבחנה בין "ידיד" ל"אויב" היא מרכזית. זהו ספר מפתיע במקצת, בהתחשב בעובדה שפוקו מייצר בכתביו האחרים תפיסת כוח מבוזרת: כוח דיסציפלינרי, כוח קפילרי וכוח פסטורי. בספר זה פוקו מתמקד בשאלת הכוח הריבוני, תוך שהוא מבחין בין השיח היורדי של הריבון לבין השיח הפוליטי של המלחמה. קרל פון-קלאוזנביץ טען שהמלחמה היא המשך של הפוליטיקה בדרכים אחרות, ואילו פוקו בא ומהפך את הטענה: הפוליטיקה היא המשך של

המלחמה בדרכים אחרות. ניל גורס שאין כאן היפוך, אלא מהלך המשקף את היחס בין היסטוריה להיסטוריוגרפיה. עריפת ראשו של המלך אינה בהכרח ביזור הכוח; היא עשויה להיות גם חשיפה של שיח המלחמה המוסתר על ידי שיח הזכויות, שעל צירו מתוארת ההיסטוריה האירופית מאז ימי תומס הובס ומלחמת האזרחים באנגליה.

אנדרו ניל מתכתב בין השאר עם עבודתו של הפילוסוף האיטלקי ג'ורג'ו אגמבן – שבאמצעות מונחים מספרו *Homo Sacer* מתארת הונויידה ראנמ בגיליון זה את הכיבוש בשטחים. ספר ההמשך של אגמבן, *State of Exception*, יצא זה עתה לאור. אגמבן מסביר כיצד "מצב החירום", שנתפס כחריג, הפך לפרדיגמת עבודה מתמשכת של ממשלים מערביים. "הצו הפטרייטי" שעליו הכריז הממשל האמריקני לאחר 11 בספטמבר 2001 הוא דוגמה מובהקת. בחסות מצב החירום חיסלה ארצות הברית מחוץ לגבולותיה "טרוריסטים" ללא הליך משפטי. מאז 2001 מחזיקה ארצות הברית בבסיס חיל הים במפרץ גונטנמו מאות עצירים מינהליים, חלקם נעצרו בארצות הברית וחלקם במקומות אחרים בעולם, למשל באפגניסטאן. מצב החירום מאפשר להפוך את חייהם של העצירים המינהליים ל"חיים חשופים", בלשונו של אגמבן. בהיותם חסרי זכויות אזרח ואף חסרי זכויות של אסירי מלחמה, הם חשופים לשרירות לבו של השלטון. הם מעולם לא עמדו למשפט וגופם מותר לעינויים, שחלקם מתבצעים בידי קבלני משנה וחברות כוח אדם. הממשל האמריקני מתעקש על כך שהחוקה האמריקנית אינה חלה על ה"מחנה", וזאת למרות שבית המשפט העליון בארצות הברית פסק אחרת ב־2004. האם זו טריטוריה המתקיימת מחוץ לטריטוריה של "שלטון החוק"? האם מצב החירום נמצא בתוך החוק או מחוצה לו?

בישראל שורר מצב חירום תמידי. המדינה ירשה את התקנות לשעת חירום של המנדט הבריטי, ובהתבסס עליהן יצרה מצב אנומלי של היעדר חוק במסגרת החוק. התקנות לשעת חירום אפשרו להחיל על הפלסטינים אזרחי ישראל ממשל צבאי, ומאפשרים את השליטה הביטחונית עליהם עד היום. בחסות מצב החירום שולטת ישראל על השטחים הפלסטיניים הכבושים. ה"חשופים", כך בז'רגון הצבאי שאומץ בידי עדת אומרי האמן בתקשורת הישראלית, אינם רק גילוחים של מטעים ובתים של פלסטינים חפים מפשע. הם מגדירים גם את חייהם החשופים של הנתינים הפלסטינים, בהיותם אנשים חסרי זכויות שחייהם הפכו להפקר. עד היום לא התקיים בישראל דיון מוסרי ב"חיסולים הממוקדים" המבוצעים בחסות החוק. רוב האינטלקטואלים בישראל מגנים את אלימות הנגד הפלסטינית, אבל מקבלים את אלימות המדינה כרע הכרחי. מסותיהם של הונויידה ראנמ ושל לב גרינברג מזכירות לנו מה השיטה הזו מאפשרת: דין אחד (חיים) לרוב אזרחי המדינה ודין אחר (מוות, איום במוות, איום בגירוש) לנתיניה, שחייהם הפכו לחשופים. במסות המרתקת גרינברג מנתח את מכבסת המילים ואת כוחה הדל של השפה לתאר מעשים אלו. גם מנאר חסן עוסקת במסתה ברכדים שונים של השפה. היא מסבירה כיצד הושכחה העיר הפלסטינית שהתקיימה לפני 1948 מההיסטוריוגרפיה הציונית ומזו הפלסטינית גם יחד, כל אחת מסיבותיה שלה, ומדוע מה שנחשב תהליך של אורבניזציה פלסטינית מאז 1948 הוא למעשה תהליך של

דה־אורבניזציה. חסן כותבת את מסתה לא רק כדי לעשות צדק עם העיר הפלסטינית, אלא גם משום שתהליך העיור מחולל תופעות סוציולוגיות רבות, כגון התפתחות התנועה הלאומית וצמיחתה של תנועת הנשים. איליה זוריק מספר על מפגשו כפלסטיני, אזרח ישראלי לשעבר, עם הביורוקרטיה המדינתית ועם מנגנוני הביטחון שלה במבוכה הגבולות של ישראל. הוא מציג מבט נוסף על הפרקטיקה של מצב החירום שמפעיל הריבון. לעומת זאת, תמונת המראה של אלימות הריבון במצב החירום היא מה שמכונה "טרור". קציעה עלון דליה מרקוביץ מתארות ומנתחות את הילדים של ארנה — סרטו המרגש של ג'וליאנו מר על אמו, ארנה מר־ח'מיס, ועל סדנת התיאטרון שהקימה בג'נין ב־1989. מר עוקב אחר גורלם של כמה מהילדים בין 1989 ל־2002: שניים מהם נהרגו בידי כוחות הביטחון הישראליים, אחד הפך למחבל מתאבד.

הכיבוש הוא גם במרכזו של תיק העבודות המתלווה לגיליון זה. "לא קל לפרסם בימינו עיתונות מצולמת", כותב מאיר ויגודר, האוצר את צילומי הכיבוש הצבעוני של ניר כפרי. בניגוד לצילום הבנאלי, כפרי שייך לדור צעיר של צלמים המראים שאפשר לייצר נקודת מבט שונה, טרנסגרסיבית יותר.

בגיליון זה אנו חונכים מדור ספרים חדש, שנערך בידי טל ארכל, רונה ברייר־גארכ ואורנה יואלי. כפי שמצהירות העורכות בפתח הדבר שלהן, המדור יורכב משלושה חלקים קבועים פחות או יותר: ספרים בפולמוס ציבורי, ספרים השייכים לדיסציפלינה העוברת שינוי, וספרים שאינם ספרי עיון מובהקים אולם אפשר לשרטט מתוכם קווי מתאר למציאות מסוימת או לתופעה שיחנית חדשה. בגיליון זה עוסקות הסקירות בפולמוס הציבורי על מה שמכונה "האנטישמיות החדשה", במחקר על המיסטיקה היהודית, בחינוך ובחיי היומיום תחת הכיבוש.

